

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.941

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.1.3>**ВЕРЕНКІОТОВА О.В.****УЧАСТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ОСІБ, ЯКІ ВОЛОДІЮТЬ
СПЕЦІАЛЬНИМИ ЗНАННЯМИ В ПЕВНІЙ ГАЛУЗІ ЗНАНЬ****PARTICIPATION IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE OF PERSONS WHO HAVE
SPECIAL KNOWLEDGE IN A CERTAIN FIELD OF KNOWLEDGE**

Враховуючи особливості цивільного судочинства та специфіку конкретних категорій цивільних справ, постала потреба розглянути питання участі в цивільному процесі осіб, які володіють спеціальними знаннями, визначити їх правовий статус як суб'єктів доказування в цивільному процесі України.

Метою статті є аналіз окремих положень цивільного процесуального законодавства, які регламентують можливість участі осіб, які володіють спеціальними знаннями, фахівців у певній галузі знань під час надання суду висновків у справі на стадії дослідження та оцінки доказів, що буде слугувати дотриманню принципів законності, змагальності та об'єктивності цивільного судочинства.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити наступні завдання: а) визначити підходи для встановлення правового статусу осіб, які володіють спеціальними знаннями; б) розкрити правову природу понять «спеціальні знання» та «спеціальні пізнання»; в) проаналізувати судову практику з обраної проблематики дослідження; г) виявити нормативно-процесуальні перешкоди та передумови участі фахівця у певній галузі знань як суб'єкта доказування у цивільному процесі; д) запропонувати шляхи та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення ЦПК України.

Проаналізовано окремі положення цивільного процесуального законодавства, які регламентують можливість участі фахівця у певній галузі знань під час надання суду висновків у справі, на стадії дослідження та оцінки доказів. Розкрито правову природу понять «спеціальні знання» та «спеціальні пізнання». Визначено підходи для встановлення правового статусу осіб, які володіють спеціальними знаннями. Виявлено нормативно-процесуальні перешкоди та передумови участі фахівця у певній галузі знань як суб'єкта доказування в цивільному процесі. Проаналізовано судову практику в цивільних справах з досліджуваної проблематики. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення ЦПК України в контексті реформи цивільно-процесуального законодавства.

Ключові слова: доказування, висновок експерта, спеціаліст, фахівець у певній галузі знань, правовий статус, спеціальні знання, спеціальні пізнання.

Taking into account the peculiarities of civil proceedings and the specifics of specific categories of civil cases, there was a need to consider the issue of participation in the civil process of persons with special knowledge, to determine their legal status as subjects of evidence in the civil process of Ukraine.

The purpose of the article is the analysis of certain provisions of civil procedural legislation, which regulate the possibility of participation of persons with special knowledge, specialists in a certain field of knowledge during the submission of conclusions to the court in the case at the stage of research and evaluation of evidence, which will serve to comply with the principles of legality, competitiveness and the effectiveness of civil proceedings.

In order to achieve the specified goal, the following tasks must be solved: a) to determine approaches for establishing the legal status of persons with special knowledge; b) reveal the legal nature of the concepts “special knowledge” and “special knowledge”; c) analyze judicial practice on the selected research issues; d) identify regulatory and procedural obstacles and prerequisites for the participation of a specialist in a certain field of knowledge as a subject of evidence in a civil process; e) propose ways and formulate proposals for improvement of the CPC of Ukraine.

Separate provisions of the civil procedural legislation, which regulate the possibility of the participation of a specialist in a certain field of knowledge during the presentation of conclusions in the case to the court, at the stage of research and evaluation of evidence, have been analyzed. The legal nature of the concepts “special knowledge” and “special knowledge” is revealed. Approaches to establishing the legal status of persons with special knowledge are defined. Normative-procedural obstacles and prerequisites for the participation of a specialist in a certain field of knowledge as a subject of proof in a civil process have been identified. Judicial practice in civil cases on the investigated issues is analyzed. Proposals for the improvement of the Civil Code of Ukraine in the context of the reform of civil procedural legislation have been formulated.

Key words: *proof, expert opinion, specialist, specialist in a certain field of knowledge, legal status, special knowledge, special knowledge.*

Постановка проблеми. Як відомо, у березні 2004 року Верховною Радою України було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс України, яким введені нові інститути цивільного судочинства. Здійснені у липні 2010 року перетворення у сфері судочинства, зокрема цивільного процесуального, не стали прогресивними у своїй основі та не призвели до покращення ситуації з правосуддям в Україні. У 2014 року було обрано шлях на приєднання України до європейських інституцій, зокрема у сфері судочинства. Так, 2 червня 2016 року Верховною Радою України було прийнято новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [1], яким було закладено підвалини для реалізації судової реформи в Україні, втілення якої розраховано на три роки. Так, 03 жовтня 2017 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [2].

Відповідними змінами до процесуальних кодексів: а) запроваджено ефективні механізми запобігання зловживанню процесуальними правами; б) встановлено чітке розмежування юрисдикції судів різних спеціалізацій (адміністративних, господарських і загальних); в) дотримано стадійності судового процесу й розумних строків судового розгляду; г) вирішено питання практичного впровадження принципів рівності, гласності, диспозитивності, змагальності, а також принципів пропорційності та судового керівництва; д) вдосконалено процедури перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, передачі справи на новий розгляд касаційною інстанцією тощо.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 103 ЦПК України для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у сфері іншій ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо, суд призначає експертизу у справі [3]. Висновок експерта є одним із засобів доказування у цивільному процесі.

Беручи до уваги специфіку конкретних категорій цивільних справ є потреба розглянути особливості участі в цивільному процесі осіб, які володіють спеціальними знаннями, визначити їх правовий статус і участь в якості суб'єктів доказування в цивільному процесі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу осіб, які володіють спеціальними знаннями і можуть бути залучені судом для проведення експертизи, а також для дачі інших необхідних фахових висновків у справі досліджували С. С. Бичкова, О. О. Бондаренко, О. Ф. Дорошенко, Д. В. Задихайло, О. Д. Ким, В. В. Короленко, В. К. Лисиченко, Г. М. Надгорний, Ю. К. Орлов, А. В. Петровський, В. І. Теремецький, В. М. Тертишник, С. Я. Фурса,

В. В. Циркаль, В. І. Шиканов та інші вчені. Порядок призначення і проведення судових експертиз, а також правовий статус експерта і спеціаліста розглядається в кожному навчальному виданні з цивільного процесуального права або коментарі до ЦПК України. Водночас безпосередньо залученню фахівців у певній галузі знань, які можуть надавати суду висновки у справі під час дослідження та оцінки доказів, їх правовому статусу, правам і обов'язкам у науковій літературі приділено недостатню увагу.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз окремих положень цивільного процесуального законодавства, які регламентують можливість участі осіб, які володіють спеціальними знаннями, фахівців у певній галузі знань під час надання суду висновків у справі на стадії дослідження та оцінки доказів, що буде слугувати дотриманню принципів законності, змагальності та об'єктивності цивільного судочинства. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити наступні *завдання*: а) визначити підходи для встановлення правового статусу осіб, які володіють спеціальними знаннями; б) розкрити правову природу понять «спеціальні знання» та «спеціальні пізнання»; в) проаналізувати судову практику з обраної проблематики дослідження; г) виявити нормативно-процесуальні перешкоди та передумови участі фахівця у певній галузі знань як суб'єкта доказування у цивільному процесі; д) запропонувати шляхи та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення ЦПК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для більш повного розуміння суті судової експертизи слід розмежовувати поняття «експертиза» та «висновок експерта». Під експертизою розуміється сам процес дослідження експертом фактичних обставин справи, матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які базуються на наукових методиках і розробках, на спеціальних пізнаннях, призначеного в певному процесуальному порядку. Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові (ч. 1 ст. 102 ЦПК України) [3]. Висновок експерта являє собою джерело доказів, в якому відомості про факти мають бути викладені у вигляді висновків обізнаної особи, яка провела дослідження доказів та інших об'єктів.

У процесуальній та криміналістичній літературі часом використовуються два тотожні за змістом поняття: *спеціальні знання* та *спеціальні пізнання*. Ми погоджуємося з твердженням вчених-процесуалістів, які справедливо відзначають, що у судочинстві слід використовувати термін *спеціальні знання*, оскільки вони характеризують кінцевий результат пізнавальної діяльності людини, які виходять за межі правових знань, загальновідомих узагальнень, що випливають з досвіду людей. Пізнання ж – це процес розумової діяльності людини з приводу формування спеціальних знань у певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла і т. ін. [4, с. 6, 9–11; 5, с. 4; 6, с. 6].

Спеціальним нормативно-правовим актом, який регламентує порядок проведення судових експертиз в Україні, є Закон України «Про судову експертизу» [7], відповідно до якого судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань (ч. 1 ст. 10 Закону). Вирішуючи питання про призначення експертизи, суд повинен виходити із необхідності спеціальних знань для відповіді на питання, які його цікавлять, з урахуванням наукових можливостей експертизи для встановлення певних обставин (фактів). Висновок експерта складається у письмовій формі. Експерт повинен детально викласти увесь етап дослідження і надати науково обґрунтовані відповіді на поставлені судом запитання. Джерело цього виду доказів – експерт з його спеціальними знаннями у тій чи іншій галузі.

Аналіз судової практики у цивільних справах дає підстави стверджувати, що в деяких випадках суди першої інстанції: а) не призначають експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі, у разі необхідності; б) за наявності правових підстав для призначення додаткової чи повторної експертизи не постановляють відповідну ухвалу за клопотанням сторін; в) спростовуючи висновки проведених судових експертиз не надають переконливих доводів у своєму рішенні на підтвердження цього.

Отже, ми поділяємо точку зору А. В. Петровського, що суть такого засобу доказування, як висновок експерта у цивільних справах, полягає в тому, що він є результатом експертизи, дослідженням представлених судом об'єктів, яке виконується експертом з метою встановлення обставин (фактів), які мають суттєве значення для повного, об'єктивного, всебічного розгляду та вирішення цивільної справи судом [8, с. 61].

Вважаємо за необхідне розглянути питання участі спеціаліста як суб'єкта доказування в цивільному процесі. На відміну від ЦПК України 1963 р., який втратив свою чинність 1 вересня 2005 року, у чинному ЦПК роль спеціаліста в цивільному процесі досить чітко регламентована. Так, відповідно до ч. 1 ст. 74 ЦПК України спеціалістом може бути особа, яка володіє

спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) [3]. Під час вчинення процесуальних дій спеціаліст має певні процесуальні права і наділений певними процесуальними обов'язками. Допомога спеціаліста не може стосуватися правових питань.

Етимологія слова «спеціаліст» походить від латинського *peritus, specialis* – особа, яка професійно володіє певним фахом. Тлумачний словник української мови визначає як спеціаліста особу, яка досконало володіє певною спеціальністю, має глибокі знання в якій-небудь галузі науки, техніки, мистецтва тощо; яка досягла високої майстерності в чому-небудь, знавець чогось [9, с. 370].

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що поняття «спеціаліст» визначається по-різному. В. М. Кравчук, О. І. Угриновська, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак вважають спеціалістом будь-яку фізичну особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і яка залучається до участі в проведенні певних процесуальних дій, зокрема під час розгляду справи, з метою сприяння у виявленні, закріпленні, вилученні доказів [10, с. 204; 11, с. 518–519]. Зазначені автори, як правило, обмежуються вказівкою лише на загальні ознаки, властиві спеціалісту. Ми підтримуємо іншу точку зору, стосовно якої поняття «спеціаліст» повинно охоплювати суттєві ознаки предметних галузей знань, а також кваліфікаційні вимоги до осіб, які в необхідних випадках можуть залучатися для участі у цивільній справі як спеціалісти [12, с. 110].

Спеціаліст – це особа, яка надає суду виключно технічну допомогу (ст. 74 ЦПК України) і не є суб'єктом доказування. У зв'язку з цим виникає питання: який правовий статус мають особи, які можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь за своєю ініціативою для подання висновків у справі на виконання своїх повноважень (ст. 56 ЦПК України) під час проведення певних процесуальних дій? В юридичній літературі висловлюється думка, що представників цих органів слід іменувати «фахівцями», щоб відмежувати їх від спеціалістів та закріпити цей термін у ЦПК України [13, с. 294].

Ми поділяємо наведену точку зору, оскільки у цивільних справах певних категорій з метою надання висновку у справі можуть брати участь представники органу опіки та піклування, Державної фіскальної служби України, Комітету захисту прав споживачів, Департаменту державної реєстрації та нотаріату тощо.

Проте залишається відкритим ще одне питання: який правовий статус мають особи, котрі надають суду певні висновки у справі під час дослідження та оцінки доказів і які не підпадають під коло суб'єктів, визначених у ст. 56 ЦПК України? У судовій практиці в цивільних справах є приклади, коли до проведення наукових досліджень залучаються фахівці та надають судові необхідні висновки з певних галузей знань.

Наведемо наступний приклад. У березні 2016 р. гр-н Л. звернувся до місцевого суду Солом'янського району м. Києва з позовом до гр-ки М. про визнання заповіту недійсним. В обґрунтування своїх позовних вимог позивач зазначив таке: 24 вересня 2015 року помер його батько, 1925 р.н. і позивач є його спадкоємцем першої черги за законом. У встановлений законом 6-ти місячний строк він звернувся до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини і дізнався, що його батько 21 вересня 2015 року, за три дні до своєї смерті, оформив заповіт на все своє майно на користь відповідачки.

Під час попереднього судового засідання позивачем було заявлено клопотання про призначення посмертної судово-психіатричної експертизи для визначення психічного стану батька позивача. Суд у своїй ухвалі про призначення експертизи поставив таке питання: «чи міг гр-н Л. на момент складання заповіту та довіреності від 21 вересня 2015 року на ім'я гр-ки М. розуміти значення своїх дій та керувати ними?»

Згідно з Актом посмертної судово-психіатричної експертизи № 1389 від 14 вересня 2016 року, відповідно до якого судово-психіатричний огляд проведено судово-психіатричною експертною комісією у складі трьох експертів, було зроблено висновок, що заповідач на момент складання заповіту розумів значення своїх дій та міг керувати ними. Зазначений висновок експертів було покладено в основу рішення судом першої інстанції. 27 грудня 2016 року місцевим судом Солом'янського району м. Києва було відмовлено в задоволенні позову гр-на Л. до гр-ки М. про визнання заповіту недійсним [14].

В апеляційній скарзі позивач зазначив, що рішення суду першої інстанції прийняте з: неповним з'ясуванням судом обставин, що мають значення для справи; невідповідністю висновків

суду обставинам справи; порушенням норм процесуального права. В основу рішення суд першої інстанції поклав висновок посмертної судово-психіатричної експертизи та не звернув увагу, що: 1) зазначений висновок складений з порушенням норм Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року (ст. 3, п. 1 ч. 1 ст. 12) і Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 397 від 8 жовтня 2001 року, оскільки мотивувальна частина акта експертизи не містить обґрунтованого пояснення даних про психічний стан особи та фактів, які встановлені і виявлені при дослідженні об'єктів експертизи; 2) висновок експертів побудовано, в основному, на показаннях свідків і не дана експертами детальна оцінка медичній документації, що міститься в матеріалах справи (історії хвороби померлого, протоколу розтину, амбулаторної картки) стосовно факту наявності в останнього тяжкого соматичного стану, який призвів до його смерті через три дні після підписання ним заповіту та впливу цього стану на усвідомлення заповідачем значення своїх дій під час підписання спірного заповіту.

Таким чином, висновок посмертної судово-психіатричної експертизи є необґрунтованим, адже суперечить матеріалам справи, зокрема, вищезгаданій історії хвороби заповідача та показанням свідків, тому викликає сумніви в його правильності, що відповідно до ч. 2 ст. 150 ЦПК України є підставою для призначення судом повторної посмертної судово-психіатричної експертизи, яка доручається іншому експертові (експертам).

Необґрунтованість висновку експертів також підтверджується думкою фахівця-лікаря з питань судово-психіатричної експертизи, доданою до апеляційної скарги у письмовій формі, який зазначив про аргументовані ознаки необґрунтованості висновку експертів, зокрема те, що: а) інструктивно-методичні вимоги до проведення судово-психіатричних експертиз при проведенні посмертної судово-психіатричної експертизи не дотримані в повному обсязі; б) висновок експертів про те, що заповідач на момент складання заповіту та довіреності яким-небудь психічним захворюванням не страждав і за своїм психічним станом тоді міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, не є обґрунтованим.

З урахуванням викладеного позивачем було заявлено клопотання про призначення повторної посмертної судово-психіатричної експертизи. Колегією суддів апеляційного суду в цьому клопотанні було відмовлено, апеляційна скарга позивача відхилена. Рішення місцевого суду Солом'янського району м. Києва від 27 грудня 2016 року залишено без змін [15].

Аналізуючи матеріали наведених цивільних справ можна дійти наступних висновків. Суд першої інстанції, поклавши в основу свого рішення у справі висновок експертів, не дотримався вимог ЦПК України щодо дослідження та оцінки доказів. Дослідивши й надавши перевагу висновку експертів у справі, суд не приділив достатньої уваги дослідженню та оцінці іншим наявним у справі доказам – письмовим (історія хвороби заповідача, протокол розтину, амбулаторна картка) і показанням свідків, чим саме порушив вимоги ч. 2 ст. 179 і ст. 212 ЦПК України (в ред., що діяла до 3 жовтня 2017 року) щодо всебічності, повноти, об'єктивності та безпосередності дослідження усіх наявних у справі доказів. Експертний висновок не є беззаперечним фактом, а одним із доказів, який повинен оцінюватись у сукупності з іншими доказами у справі.

Висновок фахівця, яким було доведено необґрунтованість і неповнота висновку експертів, судом апеляційної інстанції досліджено не було, а також не надана йому оцінка. Вважаємо, що в разі належного дослідження письмового висновку фахівця-лікаря та надання йому відповідної оцінки судом, останній мав би усі підстави для призначення повторної експертизи, після проведення якої суд міг би отримати повну й об'єктивну картину стосовно матеріальних відносин, з приводу яких виник спір між позивачем і відповідачем щодо визнання оспорюваного правочину недійсним. Не останню роль в цій ситуації відіграла наявність у ч. 2 ст. 57 ЦПК України (в редакції, що діяла до 3 жовтня 2017 року) вичерпного переліку засобів доказування, в якому законодавець не знайшов місце для такого засобу доказування, як висновок фахівця у певній галузі знань.

Як один із аргументів щодо внесення змін до цивільного процесуального законодавства про введення такого суб'єкта, як фахівець у певній галузі знань, можна навести Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [16], згідно з яким адвокат має право одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань (п. 10 ч. 1 ст. 20 Закону).

Висновки. Беручи до уваги викладене вище вважаємо, що введення до ЦПК України такого суб'єкта, як фахівець у певній галузі знань, оптимізує суб'єктів доказування у цивільному процесі та буде сприяти повному й обґрунтованому розгляду та вирішенню цивільних справ. Також це буде слугувати протиположністю експертам щодо складання останніми неповних та

необґрунтованих висновків. На наш погляд, доповнення ЦПК України з приводу розмежування таких понять, як «експерт», «спеціаліст» і «фахівець у певній галузі знань» проведе чітку межу щодо визначення правового статусу та функціональних повноважень вказаних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1402–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03 жовтня 2017 року № 2147–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (редакція від 15 квітня 2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Бичкова С. С. Експертиза в цивільному процесі України: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 22 с.
5. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.
6. Дорошенко О. Ф. Судова експертиза як засіб доказування при розгляді цивільних справ щодо порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 22 с.
7. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038–XII (редакція від 01 січня 2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
8. Петровський А. В. Фахівець у певній галузі знань як суб'єкт доказування в контексті реформи цивільного процесуального законодавства України. *Право України*. 2017. № 8. С. 57–64.
9. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. / Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. 2-е вид. Київ. АКОНІТ, 2001. Т. 3. П-Я. 862 с.
10. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ. Істина, 2006. 944 с.
11. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ. Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. Т. 1. 912 с.
12. Теремецький В. І., Петровський А. В. Оптимізація суб'єктів доказування в цивільному процесі України в контексті правового статусу фахівця у певній галузі знань. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 107–113.
13. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: У 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Фурса С. Я.: КНТ, 2010. Т. 1. 1044 с.
14. Цивільна справа № 2-1737/16: архів місцевого суду Солом'янського району м. Києва за 2016 р.
15. Цивільна справа № 22-3110/2017: архів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду м. Києва за 2017 р.
16. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076–VI (редакція від 28 квітня 2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>